

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 2-son)

IJTIMOIIY FANLAR
SOCIAL STUDIES

ЎЗБЕК АЁЛЛАРИНИНГ ЖАМИЯТ СИЁСИЙ ҲАЁТИГА КИРИБ КЕЛИШ ТАРИХИ ВА БУГУНИ.

Курбанова Дилрабо Шерипбоевна

Урганч Инновацион

*Университети “Ижтимоий-
гуманитар фанлар” кафедраси доценти.*

Тел: +998-97-690-33-11

dilrabokurbanova17@gmail.com

Аннотация Ушбу мақолада ўзбек аёлларининг жамият сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳаётига кириб келиш тарихи таҳлил қилинган. Шунингдек, гендер тенглик учун курашлар тарихи ва тарихшунослиги ўрганилган. Бугунги кун жамият сиёсий ҳаётида аёллар масаласига урғу берилган.

Аннотация В данной статье анализируется история вхождения узбекских женщин в политическую, социальную, экономическую и культурную жизнь общества. Также изучаются история и историография борьбы за гендерное равенство. Сегодня женский вопрос занимает особое место в политической жизни общества.

Annotation This article analyzes the history of the entry of Uzbek women into the political, social, economic and cultural life of society. The history and historiography of the struggle for gender equality is also studied. Today, the women's issue occupies a special place in the political life of society.

Калит сўзлар: аёл, жамият, сиёсат, депутат, фаол, ишчилар, мамлакат, гендер, қонун, маданият, парламент, сайлов.

Ключевые слова: женщина, общество, политика, депутат, активистка, трудящиеся, страна, пол, закон, культура, парламент, выборы.

Key words: woman, society, politics, deputy, activist, workers, country, gender, law, culture, parliament, elections.

КИРИШ.

Тарихда парламентаризмнинг шаклланиши ва ривожланиши муаммоси замонавий тарихда кам ўрганилган ва энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Давлат ҳокимиятининг янги шакллари ва айниқса янги парламент тизимини шакллантириш вакиллик органлари институтининг пайдо бўлиши ва шаклланиши тарихини, кейинчалик республикада давлат ҳокимияти тизимидаги парламент тузилмаларини чуқур

ўрганишни талаб қилади. Ушбу муаммо объектив ва субъектив сабабларга кўра тадқиқотчилар эътиборидан четда қолди, бу унинг ҳар томонлама ва объектив илмий ривожланишини "аҳамиятсиз" ва ҳатто узоқ вақт давомида имконсиз бўлди.

Давлат Думасига бағишланган ва унинг фаолиятининг турли масалаларини очиб берадиган ишларнинг умумий фонида унда Туркистон ваколатхонаси билан бевосита боғлиқ тадқиқотлар деярли йўқ.

XX аср бошларида Ўзбекистонда пайдо бўлган илғор ҳаракатлар дастурларида аёлларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқлилиги ва уларнинг жамият ижтимоий ҳаётида ўз ўрнини эгаллаши масалалари акс этган. Масалан, Жадид ташкилотининг "Шуро-Ислом" дастурида аёлларга сайловларда қатнашиш ҳуқуқини бериш асосий вазифа эди. М. Бехбудий, А. Фитрат, Ф. Хужаев, А. Чўлпон, А. Авлоний ва бошқа илғор шахслар каби жадидлар раҳбарлари аёлларнинг жамиятдаги ролини юқори баҳоладилар, уларга ижтимоий эркинлик бериш зарурлиги ҳақида баҳслашдилар. Уларнинг фикрича, жамиятни ўзгартириш учун маънавий ва маданий ҳаётни тубдан ислоҳ қилиш зарур эди. Яъни, аёлларни жамиятнинг тўлақонли аъзоси сифатида қабул қилмасдан, оила масалаларини тўғри ҳал қилмасдан, ёш авлодни тўғри тарбияламасдан туриб, жамиятни ислоҳ қилиш, уни прогрессив тараққиёт йўлига йўналтириш мумкин эмас, пировардида миллат тақдири бевосита унинг аёллари ва давлатига боғлиқлиги ҳақида қайд этилган. Шунинг учун 1920-йилларда амалга оширилган воқеаларни нафақат аёллар, балки илғор қарашларга эга жамият эркаклари ҳам қўллаб-қувватладилар.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ.

Шунингдек тадқиқот мавзуси доирасида кўплаб раҳбарий нутқлар, форумлар, анжуманларлардаги чиқишлар ўрганилган. Масалан, 1920 йил май ойида Тошкентда бўлиб ўтган Туркистон ишчи аёлларининг биринчи форумида аёлларни сиёсий ҳаётга жалб қилиш масалалари кўриб чиқилган. Туркистоннинг турли вилоятларидан 118 делегат иштирок этган ушбу форумда хотин-қизларни ижтимоий-сиёсий ҳаётга жалб этиш ва республика ишларини бошқариш, уларнинг молиявий аҳволини яхшилаш, улар ўртасида маданий-маърифий ишларни олиб бориш каби кўплаб масалалар кўриб чиқилди.

Туркистон делегати Л.Дворкинанинг коммунистларнинг 1 август 1920 йилда ўтказилган I-халқаро анжуманида сўзлаган нутқида кўра, "... Туркистонда аёллар иши бўйича 46 та бўлим мавжуд. Аёлларга ёндашишнинг ягона усуллари—бу иқтисодий ва маданий-маърифий: халқ хўжалиги Кенгаши орқали артеллар ва хунармандчилик маҳсулотларини ташкил этиш, шунингдек аёлларни умумий касбий қурилишга жалб қилиш, устахоналар учун ташвиқот ва уларни ташкил этишда иштирок этиш, уларни тақсимлашни назорат қилиш. Аёллар мактабларини, аёллар клубларини ташкил қилиш, мусулмонлар ўртасида ташвиқот - бу Шарқ аёлларини коммунизм учун курашга жалб қилиш усуллари жорий қилишдан иборат бўлган. Туркистонда амалга оширилган бундай ишларнинг натижалари ҳайратланарлидир. Қисқа вақт ичида Тошкентдаги

артелда 2000 нафар ишчи ташкил этилди, балки шундан 60 нафар аёл партияга қўшилди, олтитаси Кенгашларга сайланди; олтита мактаб очилди”.

40-60-йилларда тарихий қарашларнинг қатъий бирлашиши натижасида ҳукмрон мафкуравий концепция асосида нашр этилган асарлар, қизиқарли фактик материаллар ҳақида хабар бериш, кўриб чиқиладиган даврда Туркистон ўлкасидаги сиёсий кучларнинг ўзаро боғлиқлигининг ҳақиқий ифодасини ўзгартиради. Туркистон вилоятида I ва II Давлат Думасига сайловларга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш бўйича мавжуд маълумотларни умумлаштиришга биринчи уринишлардан бири П. Котляр ва М. Вайсс томонидан қилинган. Муаллифлар император сайлов қонунчилигини, шунингдек, сиёсий партиялар ва ҳаракатлар ўртасидаги сайловолди курашини таҳлил қилади ва танқидий хулосалар беради. А.В.Пяковский мавзуни сезиларли даражада кенгайтиради ва уни статистик маълумотлар билан тўлдиради.

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришгач, чор мустамлакачилиги ва совет даврларида Ўзбекистон тарихига қараш ўзгарди. Бунинг долзарб зарурати замон билан боғлиқ бўлиб, Ўзбекистоннинг кўп асрлик тарихи давомида содир бўлган тарихий жараёнларнинг ҳақиқий манзарасини тиклаш мақсади билан боғлиқ бўлган.

90-йилларда рус тарихчиларининг умумэътироф этилган илмий тамойиллар ва миллий истиқлол ғоясига асосланган сифат жиҳатидан янги концептуал тарзда ёзилган тубдан янги асарлари пайдо бўлди. Уларда Ўзбекистон ҳудудида давлатчилик тарихининг моҳияти, ўзига хос хусусиятлари, характерли хусусиятлари ва ривожланишининг умумий тенденцияларини тизимли равишда қайта кўриб чиқиш ва назарий жиҳатдан қайта баҳолаш вазифалари акс эттирилган.

Асосий йўналишларидан бири Ўзбекистон халқларининг миллий озодлик курашини тўлиқ ва холисона ёритиш бўлган миллий тарихнинг янги концепциясига мувофиқ, аввало, Р. М. Абдуллаев, Ҳ. А. Абдурахимова, С. С. Агзамходжаевларнинг тадқиқотларини қайд этишни зарурдир. А.Д.Алимова, Д. Н. Зияева, Ф. В. Исхакова, Н. У. Мусаева, Г. К. Рустамова, Ҳ.Д.Содиқова, Д. Таскулова, Р. Турсунова, А. М. Худойқулова, З. Чориев, Т.Катюкова ва бошқа тадқиқотчиларнинг асарларида XIX асрнинг иккинчи ярми - XX асрнинг биринчи чорагида чоризмнинг мустамлакачилик сиёсати, уни бошқариш масалаларига доир тадқиқотлар олиб боришган. Туркистонда чоризмнинг камситувчи миллий ва кўчириш сиёсатининг асосий йўналишлари Ф. В. Исхаков асарида кенг талқин қилинган. XX аср бошларида Туркистонда миллий сиёсий элита, миллий сиёсий ташкилотларнинг шаклланиши ва бу жараёнда жаҳидларнинг ўрни ҳақида П. М. Абдуллаев, С. С. Агзамходжаев, Д. А. Алимова, Д.Тошқулова, А.М.Худойқулов ва бир қатор жамоавий тадқиқотларда батафсил кўриб чиқилган.

Масалан, Р.Аминова асарида 1926 йил сентябр ойида Марказий Осиё партия қўмиталарининг хотин-қизлар қўмиталари ўртасида иш суръатларини тезлаштиришга ҳақида маълумотлар келтирилган. Ҳаракат "Хужум" деб номланди, яъни аёллар масаласини хужум услубида ҳал қилиш сиёсати навбатма-навбат бошланди. Ушбу

компанияни Марказий Осиё мамлакатларида, хусусан, Ўзбекистонда амалга ошириш учун 1926 йил декабр ойида махсус комиссиялар ташкил этилди. "Хужум" ҳаракатининг асосий мақсади аёлларни ижтимоий ишлаб чиқаришга кенг жалб қилишдан иборат бўлган. Ундан ташқари, асарда ўзбек аёллари нафақат пахта далаларида машина ҳайдашни, балки чорвачилик фермаларида ҳам самарали меҳнат қилишлари, қишлоқ хўжалиги соҳасида агроном, ветеринар, ҳайвонотчи, ирригация муҳандиси сифатида ер майдонларида меҳнат қилишлари ҳақида кенг маълумотлар келтирган. Ватан манфаати йўлидаги улкан ютуқлари учун 90 минг ўзбек аёли орден ва медаллар, 135 аёл Социалистик меҳнат қаҳрамони унвонига сазовор бўлди.

Ундан ташқари Ўзбекистон хотин-қизлар кўмитаси томонидан тайёрланган Ўзбекистон аёллари деб номланган асарда мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳа ислохотларида фаол ва етакчи хотин-қизлар ҳақида маълумотлар келтирилган.

НАТИЖАЛАР.

Аёлларнинг давлат бошқарувида сонини ошириш ва фаолиятини янада фаоллашуви жамият ва давлат бошқарувини янада демократлашувида, ҳаётнинг барча соҳаларида ижтимоий тенглик ва мамлакатнинг барқарор ривожланишини таъминлаб беради.

2022 йилнинг 8-9 сентябрь кунлари Тошкент шаҳрида Парламентлараро иттифоққа аъзо давлатлар парламентлари раҳбарларининг 14-саммити бўлиб ўтди. Форумда БМТ, Парламентлараро иттифоқ, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти Парламент Ассамблеяси, МДХ Парламентлараро Ассамблеяси каби халқаро ташкилотлар раҳбарлари, шунингдек, 120 дан ортиқ давлат парламентлари вакиллари иштирок этди.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, ИПУ 200 га яқин давлат парламентларини бирлаштиради ва энг йирик мулоқот майдони ҳисобланади. Саммит ишидан кўзланган асосий мақсад - барқарорлик ва фаровонликка қаратилган гендерга мос парламентиизмни шакллантиришдир.

Саммитда инқирозли вазиятларда тенглик, адолат ва барқарорликка асосланган гендер муаммоларига жавоб берадиган парламентни шакллантириш бўйича ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш зарурлиги таъкидланди.

Шундан келиб чиқиб, тадбирда сўнгги беш йилда хотин-қизларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда тенг иштирокини таъминлаш, ижтимоий-ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш, шунингдек, хотин-қизларни тажовуздан ҳимоя қилишга қаратилган кенг кўламли ислохотлар амалга оширилгани алоҳида таъкидланди.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда турли соҳа ва тармоқларда меҳнат қилаётган ишчи ва хизматчиларнинг 45 фоизини хотин-қизлар ташкил қилади. Конституциямизнинг 46-моддасида белгилаб қўйилган «хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар» деган ғоя ҳаётга изчил татбиқ этилмоқда. "Ўзбекистон тарихида биринчи марта миллий

парламентда аёллар сони Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан белгиланган тавсияларга мос даражага етди. Мамлакатимиз парламенти аёл депутатлар сони бўйича дунёдаги 190 та миллий парламент ўртасида 37-ўринга кўтарилди. Холбуки, – шунга эътибор беришингизни сўрайман – бундан 5 йил аввал биз бу борада 128-ўринда эдик”.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасининг сиёсий партиялари аъзолигидаги хотин-қизларнинг улуши ҳам ўтган йилларга нисбатан ортганлигини кўрсатмоқда. Жумладан, Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси аъзоларининг 29 фоизи, Ўзбекистон Халқ демократик партияси аъзоларининг 28 фоизи, Ўзбекистон Экологик партия аъзоларининг 22 фоизи, Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партияси аъзоларининг 21 фоизи ва Ўзбекистон Либерал-демократик партияси аъзоларининг 20 фоизини хотин-қизлар ташкил қилмоқда.

Парламент фаолияти ва аёл депутатларининг сиёсий иштироки ҳақидаги тушунчаларни, юксак тизимлардан келиб чиққан ҳолда аниқлашга ёрдам беради. Бу ерда гендер, социология, тарих, ва сиёсатшунослик каби соҳаларнинг турли методларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Методологияда аёлларнинг сиёсий иштирокини ўрганиш, уларнинг парламент фаолиятидаги роли ва таъсирини аниқлаш учун жаҳон тажрибасини ўрганиш, янги изланишлар олиб келиши мумкин. Ҳар бир тадқиқотчи ўзининг методологик ёндашуви орқали парламент фаолиятининг гендер хусусиятларини аниқлаб, аёллар учун яратилган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий имкониятларни тўғри талқин қилиши лозим. Бу, ўз навбатида, аёл депутатларининг сиёсатга қўшган ҳиссасини ёритишга ёрдам беради.

ХУЛОСА.

Ўзбекистон парламенти тарихи ва унинг ривожланиши аёл депутатларининг сиёсий ривожига муҳим аҳамиятга эга. Мустақиллик даврида парламент тизимининг шаклланиши ва унда аёлларнинг иштироки мамлакат ҳаётининг янги босқичига қадам қўйганини кўрсатади. Айниқса, аёллар парламентидаги иштироки бўйича янги ташаббусларнинг бошланиши, жамиятдаги ижтимоий адолатга ва гендер тенглигини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатининг самарадорлигини оширган. Тарихий ҳужжатлар ва манбаларга асосланган ҳолда аёл депутатларининг фаолиятининг ташкилий жиҳатлари ва давлатнинг ҳуқуқий фаолиятидаги муҳим ўзгаришлар таҳлил этилган. Шу билан бирга, мустақил Ўзбекистонда парламентнинг фаолияти ва аёллар ҳуқуқларини таъминлаш йўлидаги илк қадамлар ҳам мазкур даврда ўзнинг кўринишига эга бўлди.

Парламентда аёлларнинг иштирокини таҳлил қилиш, аёлларнинг сиёсий жараёнлардаги иштироки мамлакатнинг демократик ривожига ҳисса қўшишга ёрдам беради. Аёл депутатларининг фаолияти парламентдаги қонунчиликни ўтказиш жараёнларига салбий таъсир ўтказмасдан, балки ижтимоий ва гендер тенглигини таъминлашга қаратилган меъёрларни қабул қилишга қаратилган. Аёллар учун сиёсий жараёнларда иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш, жамиятнинг барча

қатламлари учун тенг ҳуқуқлар яратишга қаратилган мақсадларга хизмат қилади. Ўзбекистонда аёл депутатларининг парламентидаги иштироки ўзгаришларнинг бошланиш нуқтаси бўлди. Бу эса гендер равишда адолатли қарорларни қабул қилиш, аёлларга ҳам тенг ҳуқуқларни таъминлашга қаратилган қонунларнинг ишлаб чиқилишига туртки берди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. Авлоний А. Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ. – Тошкент, 1992. – Б.32.
2. Котляр П., Вайс М. Как проводились выборы в Туркестане. - Т., 1947; Пясковский А.В. Революция 1905 - 1907 гг. в Туркестане. - Т., 1958; История народов Узбекистана. - Т.2. -Т., 1947 и др.
3. Абдуллаев Р. М. Национальные политические организации в Туркестане 1917-1918 гг. Дис. док. ист. наук - Т., 1998. – С. 56-59.
4. Абдурахимова НА. Колониальная система власти в Туркестане (вторая половина XIX - начало XX вв.): Автореф. дис.док. ист наук - Т., 1994. – С. 15.
5. Абдурахимова Н., Рустамова Г. Колониальная система власти в Туркестане во второй половине XIX - первой четверти XX вв. - Т., 1999. – С. 36-43.
6. Агзамходжаев С.С. "Туркистон мухтирияти": борьба за независимость (1917-1918 гг.) Дис. док. ист. наук - Т., 1996. – С. 66-72.
7. Алимова Д. А. Джадидизм в Средней Азии. Пути обновления, реформы, борьба за независимость. - Т., 2000. – С. 43-56.
8. Зияева Д.Х. Национально освободительное движение в Узбекистане в историографии XX века (проблемы изучения истории восстания 1916 г. и движения "истиклолчилик" 1918-1924 гг.): Автореф. дис.док. ист наук - Т., 1999. –С. 7-8.
9. Исхаков Ф. Национальная политика царизма в Туркестане (1867-1918 гг.). - Т., 1997. – С. 88-91.
10. Садыков Х.Д. Колониальная политика царизма в Туркестане и борьба за национальную независимость в начале XX века. Автореф. Дис. док. ист. наук - Т., 1994. – С. 8-9.
11. Ташкулов Д. Основные направления политико правовой мысли народов Узбекистана во второй половине XIX- первой четверти XX вв. Дис. док. юр. наук - Т., 1995. – С. 62-66.
12. Худайкулов А.М. Просветительская деятельность джадидов Туркестана (конец XIX- начало XX в.) Дис. кан. ист. наук - Т., 1995. – С. 68-72.
13. Котюкова Т.В. Проблемы Туркестана в центральных законодательных органах власти Российской Империи, 1905-1917 гг. Автореф.на соис.уч.степ.канд.ист.наук. - Москва, 2001. – С. 6-8.
14. ЎЗР МДА, оп.1, иш 22. л.14.

15. Женщина и политика. // Народная газета. – Печатный орган Республики Таджикистан, от 12 марта 2020 года.

16. Егамбердиева А. М. жамиятдаги аёллар масаласининг тарихий талқини / тўғридан-тўғри // ёш олим. — 2017. — № 10 (144). 361-363 бетлар.